

Dr. Füzes Endre

Örökségvédelmi ismeretek II. – Tárgyak a tájházban

Mi a tárgy?

Az embereket sok ezer éve tárgyak sokasága veszi körül, melyek az életet sok vonatkozásban könnyítették, elviselhetővé tették. Persze az évezredek homályából ezeknek csak egy kisebb része bukkan elő, azok, melyek az időnek ellenálló anyagból, kőből, fémből, agyagból, csontból, stb. készülnek.

A szerénynek látszó őskori, kőkori régészeti leletanyagot mégis közvetve vagy közvetlenül több száz tárgy örökített meg például a neolitikumban. A tárgyak együttese már a messze visszanyúló időben is életformákat, foglalkozásokat és a mindennapi élet számos mozzanatát rajzolja ki igen beszédes módon.

A jobbára a 18-19. századot idéző tájházak is a tárgyak százait őrzik igen változatos összetételben. Ez az az időszak, főleg a 19. század, amikor a parasztok, zsellérek, kézművesek olyan tárgyi világot építettek fel maguk körül, melyet ma hagyománynak nevezünk. Ez a világ persze az idők folyamán mindig más és más arcát mutatta a gazdasági és társadalmi folyamatok és a divatáramlatok függvényében.

Nézzünk tehát szembe most ezzel a fogalommal, és tegyük fel a kérdést: mi a tárgy?

A válasz látszólag egyszerű, ha a választ a természettudomány oldaláról közelítjük meg. A tárgy ember alkotta három dimenziós alkotás, melynek kiterjedése, súlya, színe van, amely megfogható, helyét változtathatjuk, felemeljük, letesszük, esetleg eldobjuk, összetörjük, és amely következetesen megfelel a gravitáció törvényének.

Ha a tárgyhoz annak kulturális szerepe felől közelítünk, a válasz sokkal bonyolultabb. Ekkor a tárgy nem csak fizikai állapotában jelenik meg előttünk, hanem mint az életet teljessé tevő eszköz, amely nélkül nem élhetünk, és nem halhatunk, amely egy megrajzolható mikro- vagy makrovilág ezernyi összetevője a változó idő függvényében. A tárgyaknak is van életük, keletkeznek, aztán jelentőségük megnő, időnként előtérbe kerülnek, fontossá válnak, majd fontosságuk elhalványul, elkopnak, aztán eltűnnek, vagy szerepük másodlagossá válik.

Nem véletlen, hogy száz évvel ezelőtt a kezdődő néprajzi kutatások – főleg német nyelvterületeken – olyan nagy fontosságot tulajdonítottak a tárgyaknak, hogy Wörter und Sachen címmel még folyóiratot is alapítottak a tárgyak és elnevezéseik bemutatására.

Ha egy tájház tárgyainak összességét tekintjük, tudnunk kell, hogy azok jelentős része igen nagy múltra tekint vissza. Nagyjából 1000-1200 éve kezdett kialakulni Európában az élelmiszertermelésnek az az ága, melyet parasztok műveltek, és ekkor erősödött meg a kézműveseknek az a tábora, mely a földművelőket ellátta megfelelő eszközökkel. Ez időtájt alakult ki az a paraszt kultúra, melyet az európai műveltség alaprétégének tekinthetünk, és mely kiformálta a termelő eszközök és az élelmiszer feldolgozás tárgyi hátterét, és amely egyforma technikai és funkcionális elvek alapján épült fel a brit szigetektől az Urálig.

Ha az ember körülnéz a nyugat-európai és a skandináv szabadtéri múzeumokban, meghökkenve látja a földművelő eszközök és konyhai szerszámok hasonlóságát a hazai múzeumok és tájházak tárgyi világával, amely persze az idők folyamán sokféle hatás következtében formálódott.

Ha egy-egy tájház tárgyi kollekciójának egészét látjuk, érdekes következtetésekhez jutunk. A tárgyak beszédesek, és meggyőzően érdekes következtetéseket közvetítenek számunkra. Mert a tárgyak

- korjelzők; együttesen és egyenként jelzik azt az időmetszetet, amelyben éltek, ahol funkciójukat kiteljesítették. Főleg a bútorok és a konyha eszközei azok, melyek egy bizonyos kort jellemeznek, persze átfedésekkel, megőrizve a régit, és helyet adva az újításoknak.
- a tárgyak értékmérői a család társadalmi és gazdasági helyzetének, szószólói a vagyonnak, vagy jelzik a család hanyatlásának fokozatait. Az előbbit az újítások, a korszerűbb és divatos tárgyak, az utóbbit a régihez való kényszerű ragaszkodás jelzi;
- a tárgyak a hagyományőrzés értékmérői. Megmutatják, hogy mennyire dinamikus egy család, milyen mértékben képes a hagyomány viszonylagos megőrzésével újítani, gazdasági lehetőségeit érvényesíteni, és ezzel kényelmesebb életet biztosítani;
- a tárgyi kollekció stílusjelző. Megmutatja, hogy a család hogyan tud egy-egy regionális, vagy lokális népművészeti stílust a magáévá tenni, és saját értékrendjébe állítani;
- a tárgyak a hit, a vallás kifejezői. Tükrözik az egyik vagy másik felekezethez való tartozást, elsősorban a tisztaszoba berendezésében (szentsarok, búcsúi emlékek, keresztek a katolikusoknál, történelmi olajnyomatok és bibliai idézetek a protestánsoknál);

- a tárgyak kifejezően érzékeltetik a házban lakók nemzetiségi hovatartozását, mely megmutatkozik a színek alkalmazásában, a bútorok és a textiliák ízlésvilágában és a szokásos tárgyi kellékeiben.

Tárgyak a tájházban és a portán

A tárgyak előállításának és beszerzésének rendszerét tanulmányozva a következő változatokkal kell számolni:

- házi előállítás. A 18. században még nagy jelentősége volt, főleg ott, ahol a kézművesek tevékenysége jelentéktelen volt, és a kereskedelem csak részben tudta az igényeket kielégíteni; később ez a tevékenység a házi barkácsolás és eszközjavítás szintjére süllyedt;
- a kézműipar térhódítása, részben helybeli részben regionális központok közreműködésével (bútorkészítő központok, fazekasság, szerszám-készítés, fémművesség, ruházati iparok, textilkészítők, speciális termékeket előállító iparosok, cigány famunkások és cigánykovácsok, pásztorfataragók, stb.). A 19. században megnő a szerepe a készítő központoknak, melyek egyúttal a népművészeti hagyomány őrzői és továbbfejlesztői;
- tárgycsoportok, melyek a vásárokon és a piacokon cseréltek gazdát, illetve gazdagították a család tárgykollekcióját;
- a vándor iparosok, kereskedők jelentősége és fontossága;
- a népművészeti lokális és regionális stílusok tárgymegtartó, formáló, továbbfejlesztő szerepe a bútorművességben, fazekasságban, textilkultúrában, öltözködésben, stb.;
- az ipari forradalom és következményei; a gyári termékek térhódítása a 19. század végétől, mely átformálta a család eszközkészletét; divatirányzatok és ezek hódításai;
- a tárgyi világból kiolvasható az önellátás és beszerzés aránya, vagyis a hagyományhoz való ragaszkodás és az újítási hajlam a családon belüli generációk ütközésében.

A tárgyak funkciói a tájházban és a portán

A tárgyak funkciók szerinti csoportosítása kifejezi a családban kialakult értékrendet. Úgy tűnik, hogy a termelő munka tárgyai (szerszámok, eszközök, stb.) a nagyobb vagyonnal rendelkező családoknál az értékrend élén állnak. Nyilván nem így van ez a szegényebb sorsú családoknál.

Általában a fontossági sorrend második helyén az élelmiszer előállítás, a főzés, a tárolás és a konzerválás tárgyai állnak. A berendezés, a bútorzat általában stabilabb és sokszor a presztízs kifejezője, mint ahogy a fitogtatott kelengye

tárgyai és a szerelmi ajándékok. Utolsó helyen vannak az értékrendben a használatból kiszorult, kikopott, lecserélt tárgyak, melyeknek a paraszti mentalitás szerint még másodlagos funkciót kell kapniok (például fazék mint virágtartó, stb.).

A ház tárgyainak értékrendjében meghatározó szerepe van a használat gyakoriságának. Kézenfekvő, hogy a naponta használt gyúródeszka, a tejesköcsög vagy a kenyérvágó kés előbbre kerül a fontossági sorrendben, tényleges értékétől függetlenül. A ritkán használt hurkatöltő, vagy a disznófürösztő teknő értéke esetenként nő meg, amikor ténylegesen szükség van rá. Ilyenkor gyakran „vándorol”, a közösség egy csoportjánál a kölcsönzések tárgya.

Szinte minden tájházban megfigyelhető a tárgyak időbeli és lokális vándorlása, mely persze összefügg az értékrend folyamatos változásával. Az egykor a tisztaszobában használt bútorok, textíliák a hátsó szobába kerülnek (a karos pad gyakran a tornácra), onnan tovább vándorolnak a kamrába, pincébe, szerszamosba vagy a padlásra, végső soron a tanyára vagy a szőlőhegyi pincébe. Ennek következtében a tájház tárgyi berendezése egyszerre képviseli a múltat, az előző generáció ízlését a hátsó szobában, illetve a jelent és a jövőt a tisztaszobában. A konyha körüli világban a cserépáru, a fa eszközök tekintenek vissza a múltba, míg az ipari, gyári termékek, a zománcos edények, porcelán tányérok, a gépi vajköpülő és a gyári takaréktűzhely már az új igényt és ízlést jelzi. Mindez nyomon követhető a lakástextíliák vagy például a világítóeszközök területén.

A különbözőség ellenére egy tájházban egységes és természetes rendszer ez, voltaképpen a fejlődés különböző fázisainak kifejezője.

A tájházban látható tárgyak funkcionális csoportjai az ünnepek és a mindennapi élet számos mozzanatát rögzítik, mindegyiknek megvan a térbeli revírje is, mely többnyire praktikus céllal több generáció kezén alakult ki és együttesen a házbeli életet szolgálja.

Bútorok, lakásberendezési tárgyak

Mindegyiknek hagyományosan meghatározott helye van a házban, nemcsak a korjelző és regionális ízlést tükröző bútoroknak, hanem a helyiséget gazdagító más tárgyaknak is, mint a fali óra, keretezett fényképek, festmények, üveg alatt tartott, menyasszonyi koszorú, világító eszközök, vagy a mestergerendára bujtatott borotvatok, száradó házi szappan és az asztalra helyezett biblia. Helyüket ritkán változtatják.

Jóllehet épületenként tartják számon, de ide tartozik a helyiségben lévő tűzhely, a kemence vagy a rakott tűzhely és a takaréktűzhely.

Következetes a berendezés alapelve, a régebbi tájházakban a szoba átlósan két részre osztása. Míg a reprezentatív oldalon a sarokpad asztallal, a tékával és a „szent sarokkal”, a díszesen felvetett ágygal, esetleg a komóddal áll, addig a másik oldalon a „munkatér” a tüzelővel, az ágygal vagy dikóval, a ládával és a fogassal. A 19. század végétől terjedt a szoba „párhuzamos” berendezése, amikor az asztal közepére, az ágyak a két oldalra kerülnek. Ehhez igazodik a többi berendezési tárgy.

Konyhai eszközök

Ide tartozik minden olyan tárgy a tájházban, amely valamilyen módon, állandóan vagy ideiglenesen az ételek előkészítését, főzését (sütését), tartósítását, feldolgozását szolgálja. A tárgyak garmadája tartozik ide, a keménycserép tányértól a sodrófáig, evőeszköztől a sótartóig, valamint a főző-sütőedények hosszú sora. Anyaguk rendszerint égetett cserép, üveg, fa, öntöttvas, a 20. században zománcozott fémedény.

Tárolóedények

A tájházak lakói a 18-19. században jobbára önellátásra rendezkedtek be, ezért az élelmiszerek és más javak felhalmozása, raktározása alapvető szükséglet volt. Ha végignézzük egy jól berendezett tájház konyháját, kamráját, pincéjét és padlását az e célra szolgáló tárolók sokaságát láthatjuk a lisztes ládástól a zsíros bödöntől a tarhonyás zsábig és a szárazbab zacskóig.

Lakástextíliák

A különféle hímzett vagy szőtt textíliák minden időszakban, bár eltérő mértékben mindig fontosak voltak a tájház lakóinak, hiszen ezek öltöztették a lakást, ezek teremtettek kellemes miliőt. A függönyök, ágyterítők, abroszok, szalvéták, falvédők, rongyszőnyegek, törülközők, konyhai textíliák előállítása vagy beszerzése az asszonyok dolga volt. Javarészt a házasságkötéskor a kelengyével hozták magukkal. Karbantartásuk, tisztításuk is az asszonyi munkák közé tartozott.

Reprezentációs tárgyak, értékfelhalmozás

Voltaképpen ide sorolhatjuk a festett vagy faragással díszített bútorokat, melyek tükrözték a család gazdasági helyzetét és a közösségben elfoglalt helyét. De ide tartoznak a tisztaszoba felvetett ágycái, a fali képek, a pipatórium, a kakukkos

óra, a kinyitott szekrényben látható kelengye-textíliák és sok más tárgy. A reprezentációs igény mindig a vagyonosodással járt együtt.

A hitélet tárgyai

E tárgyak összetétele és mennyisége kifejezi a házban élt család hitéletét, egy-egy tételes valláshoz való ragaszkodását. A kegytárgyak, szobrok, rózsafüzérek, búcsúi emlékek, feszületek, vallásos témájú nyomatok, az imakönyvek, bibliák, és az e tárgyakkal berendezett „szent sarok”, vagy a két ablak között a komódon sorakozó tárgyi jelképek fontos szerepet játszottak a hit erősítésében.

Speciális tárgy-együttesek

Több olyan tájházat ismerünk, mely hagyományosan valamelyik helyiségében helyet ad különféle kézműiparoknak. Leggyakrabban cipész műhellyel, asztalos műhellyel, fazekas műhellyel, esztergályos mesterséggel találkozunk a tájház fedele alatt. /A külön épületben működő iparok nem tartoznak ide!/. Szerszámaik, termékeik, eszközeik így ugyancsak a tájház tárgyi gyűjteményéhez sorolhatók. Részben a házhoz köthetők azok a speciális tárgy kollekciók, melyek a család számára kiegészítő jövedelmet jelentettek. Ilyen például a méhészet, a halászat vagy a gyógynövények gyűjtése.

Megjegyzem, hogy a ház körül, a portán, a gazdasági épületekben és a tartozék épületekben még számos tárggyal találkozunk, melyeket a földművelő, állattartó munkában, a teherhordásban és a közlekedésben használtak. Ezekkel azonban egy másik előadás foglalkozik.

A tárgy-együttesek a tájházban

Végül fel kell tennünk a kérdést: a berendezett tájház tárgy-együttese mit képviseljen, mit fejezzen ki, mit közvetítsen a látogató számára?

A válasz nem könnyű. Az alábbi változatokkal kell számolni:

Ha sikerül összegyűjteni, illetve rendelkezésre áll olyan tárgy-együttes, mely jellegében, korában és stílusában igazodik a tájház korához és építészeti sajátosságaihoz, akkor meg kell kísérelni az akkor élt család életmódját, mindennapi életét és reprezentációs kísérleteit felidézni, bemutatni. Lehet, hogy ez csak a ház egyik vagy másik helyiségében lesz autentikus. A többi helyiséget ebben az esetben más célra lehet használni (foglalkozások, kiállítás, stb.).

Ha megfelelő korú és minőségű kollekció áll rendelkezésre, lehetőség nyílik a különböző generációk eltérő tárgykultúrája ábrázolására. Ebben az esetben

TÁJHÁZI AKADÉMIA 2009 - Oktatási anyag

például a ház első szobájának berendezése képviselheti a fiatalabb generáció változtatásra kész, az újításokat szorgalmazó életvitelét. A másik (a hátsó) szoba berendezése pedig ábrázolni fogja az előző generáció hagyományőrzését, a régihez, a megszokotthoz való ragaszkodást, az élet lelassult ritmusát.

Gyakran a tájház tulajdonosának, kezelőjének nincs sok választási lehetősége. Csak olyan kollektív áll rendelkezésre, mellyel csak az ipari forradalom utáni állapotokat tudja ábrázolni. Legyen tudatában azonban annak, hogy ez így már hagyománnyá vált, és ez is értékmentés.

Természetesen még többféle változat lehetséges a tárgyi kollektív megszólaltatására; például tematikus időszakos kiállítások, bemutatók, és azok a foglalkozások, melyek egy-egy tárgy történetét, múltját hozzák a felszínre.

Végigjártuk a tájházak tárgyi világának tekervényes útjait, megismertük szerepüket az egykori életmód felidőzésében. Megőrzésük és alkalmazásuk a tájházakban egyszerre értékmentés és értékőrzés. Ennél fontosabb feladatuk nem is lehet.